

SREDOZEMLJE, DUBROVNIK, BRAUDEL

Autor istražuje povezanost Fernanda Braudela i Dubrovnika. Pritom se ispituje važnost dubrovačke povijesti i dubrovačkog arhiva za Braudelove koncepcije povijesti Mediterana u djelu Sredozemlje i sredozemni svijet u vrijeme Filipa II. Istražuju se, međutim, i daljnji Braudelovi pothvati vezani uz povijest Jadrana i Dubrovnika te pokušaj stvaranja mreže suradnika predvođene Jorjom Tadićem. Naposljetku se proučavaju i recepcije Braudelova djela u hrvatskoj historiografiji.

Ključne riječi: Dubrovnik, dugo trajanje, Sredozemlje, Braudel, historiografija, arhiv, dubrovački arhiv, Annales, Jorjo Tadić, recepcija

Da je Fernand Braudel (1902. – 1985.) jedan od najvećih, ako ne i najveći povjesničar 20. stoljeća, potvrđuje se još i danas, trideset godina nakon njegove smrti. Njegovi pristupi, teorije i razmišljanja koja se protežu na sva područja prošlosti, od antičkog do modernog doba, obuhvaćali su gotovo u pravilu najrazličitije discipline i pomoćne znanosti, od geografije i antropogeografije do ekonomije i urbanizma. Djela koja je ostavio iza sebe, među kojima je na hrvatskom dostupan bitan dio kapitalnih naslova,¹ odlikuje stilaska jasnoća i gotovo nevjerojatna širina znanja koja je primijenjena s pomoću analitičkog istraživačkog modela.

Među poznatim Braudelovim kovanicama posebno mjesto zasigurno ima pojam *longue durée*, koji se u hrvatskom prijevodu ustalio kao *dugo trajanje*. Braudel je termin skovao u vrijeme Drugog svjetskog rata: nakon što je u ratu zarobljen i odveden u njemački kamp

---

* Pomoć tijekom istraživanja i izrade ovog rada pružali su brojni stručnjaci, na čemu im zahvaljujem. Prije svega, zahvalan sam prof. dr. sc. Dragi Roksandiću, koji mi je prije nekoliko godina omogućio ključno istraživačko putovanje u Pariz. Stoga je upravo primjereno da ovaj rad bude objavljen u sklopu zbornika koji izlazi u njegovu čast, ujedno i kao znak zahvalnosti na dugogodišnjoj suradnji. Prof. dr. sc. Maurice Aymard (École des Hautes Études en Sciences Sociales) dao nam je u nekoliko navrata i pisano i usmeno u Parizu dragocjene smjernice te nam odgovorio na mnoštvo pitanja vezanih uz Braudelov rad i koncepcije. Dužan sam zahvaliti i Bariši Krekiću te Desanki Kovačević-Kojić, koji su se prisjetili svojih veza s Braudelom i također pomogli pri pisanju ovog rada odgovarajući na neka pitanja. Veliku zahvalu dugujem i dr. Ivani Lazarević i Nikši Selmaniju, prof., koji su nam pomogli u potrazi za Braudelovim dubrovačkim tragovima, baš kao i akademik Nenad Vekarić. Posebno zahvaljujem na pomoći i gospodinu Veliboru Preliću iz Narodne biblioteke Srbije u Beogradu. Informacije koje su mi pružale izdavačka kuća Antibarbarus i gospođa Vesna Brlek o prijevodima Braudela, odnosno dr. Vjeran Katunarić i dr. Rade Kalanj o sociologiji i Braudelu također su za ovaj rad bile značajne. Ovaj članak objavljen je na engleskom jeziku u nešto promijenjenoj verziji u prijevodu T. Brandolice pod naslovom „The Mediterranean, Dubrovnik, Braudel“ u: Drago Roksandić – Filip Šimetin Šegvić – Nikolina Šimetin Šegvić (ur.), *Annales in Perspective: Designs and Accomplishments*, Zagreb 2019, 367-381.

¹ Fernand Braudel, *Civilizacije kroz povijest*, Zagreb 1990; Isti, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, I-III, Zagreb 1992; Isti, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, I-II, Zagreb 1997-1998.

kod Lübecka, tražio je bijeg od kronike teških ratnih događaja.² U zarobljeništvu se tako okrenuo sastavljanju i razmišljanju o povijesti Sredozemnog mora u vrijeme Filipa II., tražeći konceptualno-metodološko rješenje svoje dalekosežne analize u različitim načinima temporalnosti, dakle u vremenitostima povijesti, koje je definirao događajnom poviješću kratkog vijeka (*le temps court*), konjunkturama srednjega trajanja (*conjoncture*) i dugim trajanjem.³ Budući da su njegovu konceptualno-metodološkom rješenju prethodile godine arhivskog istraživanja, praksa je u Braudelovu slučaju rezultirala teorijom i konceptom: zbog toga će njegovi radovi o povijesti Sredozemlja ostati najjasniji i najuspješniji primjeri totalne historije (*histoire totale*), dakle zbira navedenih konceptijskih kategorija vremena. To će dobrim dijelom ostati neponovljiv i teško dosežan domet, koliko će god sâm Braudel ili, pak, drugi povjesničari nastojati takvo povijesno razlaganje materije i problema ponoviti. A upravo je u *dugom trajanju* Braudel pronašao formulu kako se baviti poviješću a da pritom pojedinačni događaji ne dominiraju interpretacijom, izbjegavajući tako tradicionalni narativni okvir unutar kojega se analiza provodi. Svoj je inovativni koncept *dugog trajanja* – koji je postao paradigmatički primjer nelinearnog shvaćanja vremena i povijesti, koncept koji ustvari predstavlja težnju većine dotadašnjih povjesničara okupljenih oko časopisa *Annales*, počevši od Marca Blocha i Luciena Febvrea – Fernand Braudel zastupao do smrti 1985. godine.⁴ Shvaćajući ga kao vrstu povijesnog vremena koje prolazi sporo, pri kojem se promjene događaju tek unutar jednog ili nekoliko stoljeća, Braudel je koncept primijenio u najširem smislu, pronalazeći ga od geografskih i klimatskih promjena do društveno-gospodarskih i kulturnih struktura. Najbolji i najčešće spominjani primjer primjene *dugog trajanja*, dakako, jest i onaj zbog kojeg je i sâm pojam osmišljen: klasik moderne historiografije *Sredozemlje i sredozemni svijet u vrijeme Filipa II. (La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'époque de Philippe II)*.⁵ Unatoč tome što je u časopisu *Annales* Braudel 1958. godine objavio i teorijski članak pod naslovom „Histoire et sciences sociales. La longue durée“, rasprave među povjesničarima o tom terminu, njegovoj primjeni, kao i problemima vezanima uz nju nisu prestale, pa ni do danas. Na hrvatski je jezik taj programatski tekst preveden tek 1983. godine u *Časopisu za suvremenu povijest*,⁶ iako su ključni aspekti Braudelove teorije bili dostupni i ranije na temelju prijevoda članka „Historija i sociologija“.⁷ Teško je pronaći definitivnu interpretaciju Braudelova koncepta; čak ga je teško i precizno predočiti. Uostalom, nije to radio ni sâm Braudel, baš u duhu

² Isti, „Personal Testimony“, *The Journal of Modern History*, 44/4, 1972, 453.

³ Isti, „Histoire et Sciences sociales. La longue durée“, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 13/4, 1958, 728-729. Dodatno pojašnjenje, ali i kritiku v. Samuel Kinsler, „Annaliste Paradigm? The Geohistorical Structuralism of Fernand Braudel“, *American Historical Association*, 86/1, 1981, 63-105; Jack Hexter, „Braudel and the *Monde Braudellien*“, *Journal of Modern History*, 44/4, 1972, 480-539; Allan Megill, „Recounting the Past: ‘Description’, Explanation, and Narrative in Historiography“, *The American Historical Review*, 94/3, 1989, 627-653. Braudel spominje i četvrto, nehistorijsko vrijeme.

⁴ Cheng-Chung Lai, *Braudel's Historiography Reconsidered*, Lanham 2004, 5-6. V. također: Isti, „Preispitivanje Braudelovih predodžaba i metodologije“, *Pro tempore*, 8/9, 2010, 84-104.

⁵ F. Braudel, *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'époque de Philippe II*, Paris 1949. Nakon objavljivanja prvog izdanja, Braudelova knjiga doživjela je još osam novih izdanja, a pritom se naročito ističe ono prošireno iz 1966. godine.

⁶ Isti, „Historija i društvene nauke – dugo trajanje“, *Časopis za suvremenu povijest*, 15/2, 1983, 99-122.

⁷ Isti, „Historija i sociologija“, u: Georges Gurvitch (ur.), *Sociologija*, 1, Zagreb 1966, 94-110.

škole ili pokreta *Annales*: *dugo trajanje* može se shvatiti i primijeniti na raznorodne pojave i područja, proširujući mogućnost teorijske rasprave o njegovoj primjeni.⁸

1. Braudel i Dubrovnik

Komplementirajući se nesvjesno s hrvatskim povjesničarima, Braudel je u vlastita istraživanja integrirao povijest Jadrana, Dalmacije i dalmatinskih gradova te naročito Dubrovačke Republike unutar dalekosežne cjeline: pogled u arhivske materijale omogućio mu je viziju jedinstva Sredozemlja 16. stoljeća koje je nadilazilo jedinstvo kontinentalne Europe. Larry Wolff je u jednom radu na interesantan način kontrapostirao Braudela i Rebeccu West jer gotovo istodobno borave u na istočnoj obali Jadrana, odnosno tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji.⁹ Dok se može reći da West svojim pogledom prema Dalmaciji izražava, za to međuratno vrijeme dominantan, stav, prema kojemu se izdvajaju posebnosti istočne obale Jadrana i Balkana, ne bi li se stvorila određena karakterologija egzotičnog drugačijeg, Braudel je svojim fokusom na 16. stoljeće izbjegao prenijeti taj stav na prošlost, uvidjevši upravo suprotno.¹⁰ Po tome je bliži Ernstu Jüngeru, kojemu je tijekom boravka u Dalmaciji (1932.) referentna točka povezivanja antika.¹¹

U toplo intoniranom eseju jednostavna naziva „Osobno svjedočanstvo“, koji odgovara na elementarna, ali ujedno i značajna pitanja o tome kako i pod kojim je okolnostima Braudel postao povjesničar, pronalaze se i tragovi njegova odnosa prema Dubrovniku i tamošnjem arhivu. Naime, Braudel se tijekom 1920-ih godina odlučio za užu temu, povijest Sredozemlja, odnosno za doktorsku tezu (koja mu je omogućivala predavanje na sveučilištima) o politici Filipa II., Španjolskoj i Mediteranu toga doba (1556. – 1598.), postavljenu tradicionalnije, bez prevelikih metodološko-konceptualnih odnaka. Njegovi će prvi historiografski koraci biti – kako se može i očekivati od još mladog, ali ambicioznog povjesničara – unutar okvira tadašnjeg načina razmišljanja i postavljanja osnovnih istraživanja. Promjene će se, međutim, događati u svojevrsnom *dugom trajanju* od nekoliko godina. Braudelovi kontakti i razmatranje radova Berra, Pirennea, Blocha i Luciena Febvrea kao predstavnika nešto drugačije historiografije, zatim dugogodišnje poslovno-nastavničko iskustvo u Alžiru, gdje je Sredozemlje susreo „naglavačke“, a potom i potpuno drugačije iskustvo „iz daljine“ Brazila, korak po korak vodili su ga prema široj temi od one koju je izvorno prijavio kao doktorsku tezu na Sorbonni.¹² Inicijalna se ideja i dalje mijenjala, nakon rada u arhivima Španjolske i Italije, gdje je uspješno u tehnološkom smislu ino-

⁸ O tome svakako svjedoči i noviji zbornik *The Longue Durée and World-Systems Analysis* u nizu izdanja *Fernand Braudel Center Studies in Historical Social Science*, gdje je, između ostalih, Immanuel Wallerstein ponudio svoj prijevod klasičnog Braudelova članka o *dugom trajanju*. Fernand Braudel Center pri Sveučilištu u Binghamtonu kod New Yorka osnovan je još 1976. godine. V. Richard E. Lee (ur.), *The Longue Durée and World-Systems Analysis*, New York 2012.

⁹ Rebecca West, *Black Lamb*, Grey Falcon: A Journey through Yugoslavia, New York 1941.

¹⁰ Larry Wolff, *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford University Press, 2002, 19-22.

¹¹ V. Ernst Jünger, *Sämtliche Werke. Tagebücher VIII: Reisetagebücher*, Stuttgart 2015.

¹² F. Braudel, „Personal Testimony“, 450-451; Pierre Daix, *Braudel*, Paris 1995, 125-126; Maurice Aymard, „One Braudel or Several?“, *Review*, 24/1, 2001, 17-18.

virao zastarjelom filmskom američkom kamerom, kojom je gotovo u dnevnom ritmu mogao snimati nekoliko tisuća dokumenata na filmskim rolama.¹³ Njegov pristup radu, prožet izrazitom predanošću i strašću prema temi koji obrađuje – što je lako uočljivo u svim Braudelovim djelima, njegovim „obraćanjima“ Mediteranu – pokazuje odmake od tadašnjeg uobičajenog pisanja disertacije. Prvo, Braudel nije stao u arhivima Francuske ili Španjolske, u Simancasu ili Nacionalnoj knjižnici Madrida. Rad ga je vodio sve dalje od Španjolske, prema široj perspektivi Sredozemlja, prema Italiji, a najkasnije, od rada u arhivu Venecije, i prema istočnoj obali Jadrana.¹⁴ Osim toga, Braudel se iskazao kao izuzetno „terenski“ orijentirani povjesničar. Njega nisu zanimali samo politički podaci, kojih je bilo dovoljno i u Španjolskoj, čak niti samo dokumenti. Putujući po značajnim arhivima Sredozemlja, „shvaćao“ je teren u manirama vrsnoga geografa i arheologa te stvarao izvanrednu prostornu percepciju i materijal za komparaciju. On ne piše samo povijesnu analizu njemu dostupnih dokumenata, već se svjesno posvećuje i umjetničko-stilskim aspektima, shvaćajući da se oblikovanjem teksta ne dobiva samo način nadilaženja „gustog opisa“, već se grade evokacije cjeline ili dijela te stvara konkretna reimaginacija. Upravo na primjeru Dalmacije slažu se u jednu poetsku cjelinu zapažanja Braudela-geografa i Braudela-književnika s onima Braudela-povjesničara u arhivu, njegovo shvaćanje terena i prostora s podacima i vrelima.¹⁵ Štoviše, odlazio je i korak dalje, proučavao i provjeravao životne prakse, neprestano imajući na umu Sredozemlje 16. stoljeća i Sredozemlje 20. stoljeća, kakvo je gotovo usporedno upoznavao – prošli svijet na temelju dokumenata i arhivalija, a sadašnji na putovanjima i boravcima. To ukrštavanje napomenula je i Braudelova supruga Paule u intelektualnohistorijskom eseju, prisjetivši se upravo anegdote iz boravka u Dubrovniku, kada se, dok su bili u kavani, dubrovačkom povijesnom ambijentu dodao golemi starinski brod, čineći tako u Braudelovim očima i mislima Sredozemlje 16. stoljeća trenutno živim, nadohvat ruke.¹⁶

Kada je njegova disertacija bila gotova i obranjena 1947., odnosno kada je 1949. prvi put objavljena kao knjiga, *Sredozemlje i sredozemni svijet u vrijeme Filipa II.* nije bila uobičajena knjiga niti u standardima njegova učitelja Febvrea niti većine drugih povjesničara njegove generacije: bilo je to masivno djelo napisano na osnovi gotovo nevjerojatne količine obrađene arhivske građe, ali je u sebi sadržavalo i izuzetno produbljeno prostorno usmjereno razumijevanje. Braudel je tako u *dugom trajanju* prešao s klasično određene teme vladavine Filipa II., dakle tradicionalne analize diplomacije, vanjske politike i istaknutih ličnosti – koja je dotada upravo u povijesti proučavanja mediteranskih zemalja prevladavala¹⁷ – na konceptijski i metodološki inovativnu povijest ljudi i prostora oko mora, ili kako sâm govori:

¹³ Isto. O tome dodatno v. naročito u: John A. Marino, „The Exile and His Kingdom: The Reception of Braudel's *Mediterranean*“, *The Journal of Modern History*, 76/3, 2004, 622-652.

¹⁴ Usp. Aymard, „One Braudel or Several?“, 17.

¹⁵ Usp. Mark Elvin, „Braudel and China“, u: *Early Modern History and the Social Sciences: Testing the Limits of Braudel's Mediterranean*, ur. John A. Marino, Truman State University Press, 2002, 226-228.

¹⁶ Paule Braudel, „Les origines intellectuelles de Fernand Braudel: un témoignage“, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 47/1, 1992, 243.

¹⁷ Interesantna je usporedba Braudelova pristupa i grčke historiografije, odnosno Tukidida u: David Abulafia, „What is the Mediterranean?“, u: *The Mediterranean in History*, ur. David Abulafia, London 2003, 12-13.

No, ipak je bilo potrebno napisati takvu knjigu. Među mojim prijateljima i kolegama bilo je već prošireno da nikada neću moći završiti taj pretjerano ambiciozni rad. U glavi sam si zadao zadatak da nanovo otkrijem prošlost tog mora, koje sam svaki dan mogao vidjeti, u koje sam tadašnjim nisko letećim hidroavionima na nezaboravan način provirio. Međutim, dokumenti u uobičajenim arhivima govorili su uglavnom o prinčevima, financijama, vojskama, zemlji i seljacima. Rudario sam u arhivu za arhivom kako bih pronašao fragmentarni materijal, slabo istražen i često slabo klasificiran, ako je uopće i bio klasificiran. Sjećam se kako sam se ozario kada sam otkrio veličanstvene dubrovačke registre u Dubrovniku 1934. godine: napokon je tu bilo brodova, računa s utovara, trgovačke robe, iznosa osiguranja, poslovnih dogovora. Prvi put ukazalo mi se Sredozemlje 16. stoljeća.¹⁸

Slično će Braudel govoriti tijekom čitave svoje karijere, uvijek ističući kao važan osobni trenutak otkriće arhiva u Dubrovniku. Tako i na posljednjem velikom znanstvenom skupu, kratko prije svoje smrti, kaže:

Dugo sam se vrtio oko Mediterana pitajući se kako ga treba najprije vidjeti, razumjeti i predočiti. Mediteranom sam se počeo baviti 1922. godine – to me jako podmlađuje, dok vas podmlađuje možda i previše – a knjigu sam završio tek 1947., dakle dvadeset i pet godina kasnije. Mediteran kao cjelokupnost nisam vidio odmah. Trebalo je pričekati sve do 1935., što je trinaest godina čekanja! U tom sam trenutku imao sreće što sam se našao u Dubrovniku. Njegov je arhiv čudesan, a to mi je bilo prvi put da sam imao mogućnost vidjeti brodove, teretnjake i jedrenjake koji su odlazili sve do Crnog mora, upućivali se sve do iza Gibraltara i plovili do Londona, Bruggea i Antwerpena. Tamo sam počeo shvaćati Mediteran.¹⁹

Od 1935. godine zaposlen na Sveučilištu u São Paulu, Braudel u zimskim mjesecima 1935. – 1936. posjećuje različite mediteranske arhive, radeći na svojoj disertaciji. U siječnju 1937., posljednjoj godini njegovih transkontinentalnih istraživačkih putovanja, u čitaonici Državnog arhiva u Dubrovniku, uz jednu srednjoškolsku profesoricu iz Zagreba, jednog dubrovačkog umirovljenog profesora, konavoskog župnika, gimnazijskog profesora iz Sarajeva, poljskog novinara iz Varšave i ruskog istraživača s boravištem u Parizu, nalaze se upisana imena Achillea i Paule Braudel²⁰. Bio je to zadnji Braudelov prijeratni posjet Dubrovniku i arhivu koji je ondje kao samostalna ustanova etabliran 1920. godine. Godinu dana ranije Braudel je, naime, bio zatražio dopuštenje za fotografiranje građe (1936.), što je s obzirom na nesvakidašnji američki aparat koji je posjedovao u dubrovačkom arhivu, gdje takva vrsta „preuzimanja“ gradiva ionako nije bila uobičajena, izazivala čuđenje i neodobranje dugogodišnjeg direktora arhiva Branimira Truhelke (1888. – 1945.). Te je zime Braudel sa svojom suprugom nakon Venecije odlučio zakoračiti u nepoznato i prijeći na istočnu stranu jadranske obale. Koliko god bogati, arhivi mu dotad nisu pružali poveznicu koja bi omogućila okretanje svakodnevnim, dugoročnim povijesnim praksama

¹⁸ F. Braudel, „Personal Testimony“, 452.

¹⁹ *Une Leçon d'histoire de Fernand Braudel. Châteauvallon, Journées Fernand Braudel, 18, 19 et 20 octobre 1985*, Paris 1986, 6. Prijevod autora teksta dolazi od: „Mediteran“, *Naše teme*, 33/5, 1989, 1061.

²⁰ Paule Braudel (rođ. Pradel, 1914. – 2017.), od 1933. supruga Fernanda Braudela te vjerna pratiteljica i pomagačica u arhivskim istraživanjima.

funkcioniranja Sredozemlja. Dubrovački je arhiv nudio upravo to: uvid u „obične papire“ svakodnevice, u logiku razvoja grada-države i šireg areala koji je svojim lađama zahvaćao, dakle u mijene koje su nastajale u međudnosu velike cjeline i malog središta tijekom duljeg povijesnog trajanja.²¹ U Dubrovniku je Braudel mogao, drugim riječima, pronaći arhivski fundirane temelje modela koji je bio šire primjenjiv: mediteranskoga grada-države koji se zbog svojeg povoljnog položaja koristi morskim i kopnenim resursima, povezuje geografski udaljena središta i privlači ih u ono što David Abulafia naziva mediteranskim „trgovačkim neksusom“.²²

Boraveći u Dubrovniku, Braudel je točno označio koje podatkovne nizove i dokumente treba snimati, otputovao je potom prema Veneciji i tamošnjem arhivu te ih 1937. godine u ponovnom kratkom siječanjskom boravku preuzeo. Branimir Truhelka, sin poznatog arheologa i povjesničara Ćire Truhelke, po struci matematičar, fizičar i astrolog (studira u Zagrebu i Beču, kasnije boravi kod poznatih astrologa u Rusiji, Njemačkoj i Češkoj), počeo se postupno interesirati za biografiju Ruđera Boškovića pa je već od 1920-ih godina radio u arhivima, da bi između 1930. (pa do 1943./1944.) postao direktor Državnog arhiva u Dubrovniku. Tadašnji arhiv nalazio se u teškim uvjetima prostorne skučenosti, nedostajalo je gradivo iz Beča koje nakon Prvog svjetskog rata nije vraćeno u Dubrovnik, nego u Beograd, a uvjeti rada nužno su nitalagali modernizaciju i sustavnije uređenje. Braudel je u Truhelki, kao osobi koja je mnogo vremena uložila u sređivanje i organizaciju dubrovačkog arhiva, poboljšavajući uvjete u kojima se arhiv nalazio zbog vrlo oskudnog državnog budžeta,²³ mogao pronaći stručnjaka upućenog i u literaturu i u arhivski materijal. Stoga ne začuđuje zahvala „mojem velikom sudruhu“ Truhelki, koji je, prema Braudelu, u zahvalama *Sredozemlja* zaslužio „posebno mjesto“.²⁴ Dapače, Truhelka je tijekom svojeg rada kao direktor objavio nekoliko članaka o važnosti dubrovačkog arhiva ne samo za povijest Republike već i za istraživanja odnosa obala – unutrašnjost, vezā Republike s unutrašnjošću Balkana.²⁵ Osim rada na dokumentima, Braudel je u

²¹ Daix, *Braudel*, 126-129.

²² Abulafia, „What is the Mediterranean?“, 16.

²³ Agata Truhelka, „Život i rad Branimira Truhelke“, *Almanah Bošković*, 1963, 219-228; Vinko Foretić, „Znanstvena istraživanja i izdavanje arhivske građe Dubrovačkog arhiva“, *Arhivist*, 29/1-2, 1979, 37-55; Vesna Miović – Nikša Selmani, „Turska kancelarija i *Acta Turcarum* od vremena Dubrovačke Republike do danas“, *Anali Dubrovnik*, 45, 2007, 269-270. I Branimirov otac, Ćiro Truhelka, u kasnijim se razdobljima svoje karijere okretao ranonovojekovnim temama povijesti Bosne pod Osmanskim Carstvom pa je osobito proučavao dubrovačke arhive od 14. do sredine 16. stoljeća. Prema: Jaroslav Šidak, „Ćiro Truhelka – njegov život i rad“, *Historijski zbornik*, 1-2, 1952, 103-110.

²⁴ F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, I, University of California Press, 1996, 22. Još će u dvama navratima Braudel spomenuti Truhelku u svojoj knjizi, objašnjavajući osmanska osvajanja na Balkanu u okviru socijalnih promjena koje su izazvale propašću sustava koji je vladao na tom području, dakle velikih zemljoposjednika-moćnika, koji će – uz interpretaciju koju Braudel preuzima od Truhelke – dovesti do „oslobođenja potisnutih“. Iste, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, II, University of California Press, 1996, 663, bilj. 19. Međutim, mnogo važnije u kontekstu ovog rada jest to da Braudel nije zaboravio Truhelkine intervencije na zahtjev za fotografiranjem građe. On piše: „Već sam iskazao svoj dug u odnosu na g. Truhelku, arhivista u Dubrovniku, tijekom mojeg rada u arhivu zimi 1935., kao i svoju prijateljsku zahvalnost prema njegovoj ljubaznosti. No, njegova zabrana fotografiranja dokumenata moje je istraživanje učinilo stotinu puta težim“. Isto, 1259.

²⁵ V. npr. Branimir Truhelka, „Mercatores Levantis/Die Levanthändler aus Dubrovnik“, *Croatia*, 2, 1941, 22.

dubrovačkom arhivu tražio savjete, razgovarao s tamošnjim stručnjacima i prikupljao dodatne informacije, koje će tijekom godina njemačkog zarobljeništva u njegovu umu igrati ulogu u preslagivanju onoga čega se mogao sjetiti.²⁶ Truhelkini savjeti, znanje o građi i razumijevanje dubrovačke povijesti pronašli su tako u Braudelovoj perspektivi *Sredozemlja* snažnog odraza.

Arhivski materijal na koji je Braudel naišao sâm je po sebi, međutim, otvorio bogatu posredničku ulogu Dubrovnik, koji je primao sa Zapada, naročito Italije, te dalje nastavljao trgovačku mrežu prema Istoku, Levantu i drugim mjestima.²⁷ Za razliku od teško sagledivog mnoštva dokumenata u arhivima Genove, Napulja, Modene, Palerma, pa i Venecije i Marseillea, dubrovački arhiv nudio je prednosti zbog svoje sreenosti, kao i kompaktnosti materijala koji je bio prvorazredan, a lakše saglediv i dostupan.²⁸ Ne samo da je Dubrovnik predstavljao točku komparacije s istočnim ili zapadnim Sredozemljem i Italijom, kako se moglo očekivati, već je otvorio vrata dugoročnim studijama o ekonomskim i socijalnim odnosima, važnosti i ulozi mora u komunalnom razvoju, razvoju trgovine i moreplovstva, ulozi brodovlja i poduzetničkih podviga, a nadasve o samoj logici pomorskog imperija u političkom i gospodarskom smislu. Kada Braudel piše o „Sredozemlju koje se gledalo kao cjelina“, on ne misli samo na političke i trgovinske odnose već i na okoliš, arhitekturu i kulturu, a nadasve na tehnološki aspekt, dakle na mijene u moreplovstvu koje su zahvaćale čitav mediteranski bazen, a čije je tragove mogao pronaći u velikim trgovačkim brodovima kojima su se u 16. stoljeću počeli suprotstavljati lagani jedreni brodići.²⁹

Braudel će na dubrovački arhiv upozoriti u članku u časopisu *Annales* 1946. godine, kada će pozornost okrenuti prema podskupini *Diversa de Foris*, odnosno prema bogatstvu koje ta serija pruža u komparativnom smislu.³⁰ A potom i u *Sredozemlju* piše:

Mnogo sam puta spominjao zbog čega je dubrovački arhiv kudikamo najvredniji za naše znanje o Sredozemlju. Tu su, kao i na drugim mjestima, police ispunjene političkim dokumentima koje uglavnom čine pisma rektora i njihovih savjetnika dubrovačkim agentima i ambasadorima te povratna pisma koja su oni dobivali. (...) Ali iskonsko značenje dubrovačkog arhiva leži ponovno u nečemu drugome. Tkogod je imao vremena i strpljenja proučiti voluminozne *Acta Consiliorum*, pružala mu se mogućnost da promotri dobro ušćuvani spektakl srednjovjekovnoga grada na djelu.

²⁶ Usp. F. Braudel, „Personal Testimony“, 453.

²⁷ Naročito je važno reći da je Braudelu bolji uvid u fragmente dokumenata koji otkrivaju razmjere posredničke uloge Dubrovačke Republike bio dostupan tek za drugo izdanje *Sredozemlja*, i to uz pomoć Jorja Tadića, koji je radio ispise arhivskog materijala. Naime, kada je Braudel sredinom 1930-ih boravio u Dubrovniku, još nisu bile dostupne vrijedne latinske, ćirilčne i osmanske isprave dubrovačkog arhiva koje su nakon kraja Prvog svjetskog rata predane Srpskoj akademiji nauka (kasnije: Srpska akademija nauka i umetnosti) u Beogradu pa je posjedovanje tih isprava postalo političko pitanje na relaciji Beograd – Dubrovnik, a vraćene su u Dubrovnik tek završetkom Drugog svjetskog rata. O tome v. Miović – Selmani, „Turska kancelarija i *Acta Turcarum*“, 263-279.

²⁸ Usp. s Braudelovom opaskom o arhivskim materijalima na kraju *Sredozemlja*: F. Braudel, *The Mediterranean*, II, 1245.

²⁹ Usp. Isti, *The Mediterranean*, *passim*; Isti, *On History*, University of Chicago Press, 1980, 14-15.

³⁰ Isti, „*Monnaies et civilisations: de l'or du Soudan à l'argent d'Amérique (Un drame méditerranéen)*“, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, I/1, 1946, 9-22.

Na temelju popisâ i pravnih razmirica preživjela je zapanjujuća kolekcija dokumenata: mjenice, zabilješke, pomorski ugovori o osiguranju, participacijske regulacije, ustrojstveni listovi kompanija, oporuke, ugovori kućne posluge.³¹

Jasna je Braudelu tako postala trgovina između dviju strana Jadrana, između Italije i Dalmacije, ali i između Dubrovnika i njegova zaleđa, dakle unutrašnjosti koja je zahvaćala Balkan. Dinamika urbaniziranog obalnog pojasa gradova i „drugačije“ strukturiranog zaleđa Braudela je navela do zaključka o dualnom karakteru Dalmacije izazvanom dijelom geografijom, a dijelom historijskom prošlošću.³² K tome su uredno sačuvani spisi brodskih utovara i tereta, podaci o brodovlju i njihovim kretanjima nepovratno usmjerili Braudela prema povijesti Mediterana kakva je poznata iz njegovih različitih sinteza,³³ dakle povijesti koja more prikazuje u cjelini.

Ako i letimično odlučimo zaviriti u Braudelovu riznicu mediteranske povijesti, koja je gotovo enciklopedijskog karaktera, i odlučimo pronaći tragove njegova rada u dubrovačkom arhivu ili interpretacije povijesti Dubrovnika općenito, naići ćemo i na klasične stilske odrednice *Sredozemlja*. Lapidarno se definira historijska uloga Dubrovačke Republike:

Naposljetku, bio je tu Dubrovnik sa svojom flotom trgovaca. Ustrajna Republika svetog Vlahe oslanjala se na dvostruki status papinskog štitićenika i sultanskog vazala. Taj neutralni položaj bio je koristan: po neprijateljskom Sredozemlju dubrovački su brodovi gotovo uvijek prolazili nedirnuti.³⁴

Odredi li se prvi dio *Sredozemlja* posvećen okolišu (25-352) kao štih-proba, vrlo brzo postaje jasno da Braudel poput kaleidoskopa umješno sužava ili širi perspektivu, rijetko ostaje geografski „usidren“ u jednoj luci ili predjelu Mediterana pretjerano dugo. Tako je i Dubrovnik za njega gotovo stalno polazišna točka promatranja fenomena *dugog trajanja* ili totalne povijesti Mediterana. On se koristi, primjerice, putnim dnevnicima iz arhiva (142), spisima o brodogradnji, cirkulaciji drva kao važnog materijala za nju (43), o osiguranju i sudbini pojedinih trgovačkih brodova (npr. 260-262), različitim drugim trgovačkim spisima o brodovima, utovaru i istovaru, kao i o broju brodova općenito (npr. 292, 307-308), o trgovačkim rutama i mijenama te o odrazu tih mijena na odnos snaga najnaprednijih gradova Sredozemlja (npr. 106, 111, 285) ili o promjenama između važnosti većeg i manjeg brodovlja (310-311). Kada je potrebno, Dubrovnik ili Dalmacija istaknuti su kao primjeri, no glavna je intencija knjige integrativni pristup Sredozemlju, a spisi dubrovačkog arhiva kao materijal ne pružaju samo uvide u lokalne specifikume, nego, dapače, šire rastvaraju dinamiku Jadrana s istočne i zapadne strane. Slično je i u povijesti Splita, koji Braudel, gradeći teze na istraživanjima Domenica Selle, uočava kao važan faktor za opstanak venecijanskih trgovačkih

³¹ Isti, *The Mediterranean*, II, 1258.

³² Isti, *Memory and the Mediterranean*, New York 2001, 14.

³³ Misli se na prvu originalnu verziju *Sredozemlja* iz 1949. te na daljnja izdanja, kao i na *Les mémoires de la Méditerranée*, Paris 1998.

³⁴ F. Braudel, *The Mediterranean*, I, 129.

ruta prema Osmanskom Carstvu, ali i kao ključno mjesto kontrole Dalmacije krajem 16. stoljeća (287-289) koju je Venecija morala nužno uspostaviti. Općenito, preko Dubrovnika Braudel prelazi i na unutrašnjost Balkana, na trgovačke ceste i odnose s obližnjim područjima, zaključujući:

Čitava dubrovačka djelatnost bila bi neostvariva da nije bilo tih cesta, često i strašnih cesta, koje su na sjever vodile prema Sarajevu, ili preko crnogorskih i albanskih planina do Ūšküpa, glavnih vrata Istoka. Dubrovnik leži na mjestu gdje se dvije kretnje susreću: protok unutrašnjeg prometa Balkana i pomorski promet koji se služi beskonačnim morskim putovima po kojima su Dubrovčani 16. stoljeća plovili prema svim sredozemnim državama, bez izuzetka, ponekad i do Indije, često do Engleske i, u najmanje jednom slučaju, do Perua.³⁵

K tome Braudela, dakako, zanimanju i društveni te kulturni faktori: na primjerima Dubrovnika i Splita, uz Veneciju, stvara sliku o podjeli dalmatinskog društva, koje je, njegovim riječima, „određeno hijerarhijom i disciplinom“,³⁶ dakle gospodstvo (*signoria*) vlada nad jednostavnim vrtlarima i ribarima. Na primjeru Dubrovnika prati i fenomen koji naziva „talijanizam“, odnosno predominaciju ne samo talijanskog jezika kao jezika trgovine na Sredozemlju već i kulturnih aspekata („moda i snobizam“) koji su se odražavali na odgoj, obrazovanje i općeniti mentalitet elita te, dakako, na umjetnost u Dalmaciji općenito (131-132). Tako Braudel nastoji ukazati i na kulturno, a ne samo na ekonomsko ili geografsko jedinstvo dviju strana jadranske obale u 16. stoljeću.

Iako se društveni, a napose kulturni faktori u Braudela promatraju manje kroz prizmu arhivskih materijala, a više kombinacijom vlastitih opservacija i dostupne mu literature, on ipak upućuje na građu (*Acta Consiliorum*) koja sadrži važne podatke o dinamici grada, razvoju, društvenom stanju i sl. Navodi kako se tom građom koristio, naročito u podskupini *Diversa de Foris*, obuhvaćajući razdoblje od 1580. do 1600.³⁷ On je dakle, u slučaju arhiva u Dubrovniku, kombinirao klasično politički orijentirane spise s mnogo širim serijama gradiva koje sadrže različite privatne spise, oporuke, ugovore, javne regulacije ili one za pojedina poduzeća i sl., iščitavajući prvenstveno gospodarske i socijalne karakteristike, komparirajući ih s raznim drugim vrelima i materijalima. S jedne strane kompaktnost Dubrovačke Republike, dakle određena skučenost po broju predstavnika elita ili drugih slojeva, a važnost te države i uloga u Sredozemlju (i izvan njega, kada Dubrovnik kreće prema Novom svijetu) s druge strane, kao i bogatstvo najrazličitijih vrsta vrela otvaraju brojne mogućnosti koje je Braudel znao iskoristiti.

Važan oslonac u smislu etnografske studije odnosa Mediteran – Balkan Braudel pronalazi u Jovanu Cvijiću i njegovoj *La Péninsule balkanique* (iako i sâm primjećuje neke problematičnosti etnokarakteroloških opisa), a za područje Hrvatske, Dalmacije i Dubrovnik prati i druge knjige: od Andréa Blanca (*La Croatie occidentale*), Luje Vojnovića, Konstantina

³⁵ Isto, 318.

³⁶ Isto, 58.

³⁷ Isti, *The Mediterranean*, II, 1259. Usp. Tadićeve opaske u članku: Jorjo Tadić, „Les archives économiques de Raguse“, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 16/6, 1961, 1171-1173.

Josefa Jirečeka, Charlesa i Barbare Jelavich, Jorja Tadića, Mirka Dražena Grmeka, Josipa Luetića i Vicka Lisičara pa do Milana Šufflayja.³⁸

2. Braudelova mreža mediteranske povijesti zahvaća Jugoslaviju

Braudel je kasnije, nakon izlaska prvog izdanja knjige o Mediteranu, vezu s Dubrovnikom očuvao preko mreže poznanstava i učenika. Osoba od najveće važnosti za postojanje te mreže bio je Jorjo Tadić (1899. – 1969.), jedan od rjedih povjesničara koji se već u predratnim godinama, dakle slično kao i Braudel, bavio poviješću Dubrovnika i Sredozemlja. Tadić, rođeni Hvaranin, studij povijesti i filozofije upisao je u Zagrebu, a nastavljao u Pragu, Leipzigu, Berlinu i Beogradu, gdje je 1922. godine diplomirao. Za doktorsku disertaciju izabrao je upravo temu iz dubrovačke povijesti, „Španija i Dubrovnik u XVI. veku“, a već tijekom 1920-ih godina objavljuje prve važnije radove te, usporedno sa zaposlenjem, provodi dane i u arhivskim istraživanjima.³⁹ Nakon nekoliko godina rada u Kotoru i Dubrovniku, gdje, između ostalog, radi na uređivanju mjesečnika *Dubrovnik*, za koji i sâm objavljuje kraće tekstove (primjerice, o Lepantskoj bici ili Napoleonu i Dubrovniku), prelazi nakratko u Zagreb na Filozofski fakultet, gdje predaje povijest novoga vijeka (1935. – 1938.), da bi potom prešao u Beograd. Od 1951. godine postaje redoviti profesor na Katedri za opću povijest novog vijeka na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a od 1959. redoviti je član Srpske akademije nauka (kasnije: Srpska akademija nauka i umetnosti). Godine 1949. izabran je i za prvog ravnatelja Historijskog instituta u Dubrovniku (do 1951., kada podnosi ostavku).⁴⁰ Tijekom njegova vođenja Historijskog instituta održavala su se različita predavanja, arhivističke i paleografske škole, a već 1951. trebali su izaći i *Anali Historijskog instituta*, što se dogodilo ipak godinu dana kasnije.⁴¹

Kao mladog povjesničara, Braudel tijekom svojeg boravka u dubrovačkom arhivu i radu na doktorskoj tezi upoznaje Tadića, koji mu kao vrstan govornik francuskog jezika i poznavatelj arhivskog materijala postaje važan sugovornik. Njihov će odnos ostati trajno suradnički i prijateljski. U zahvalama drugog izdanja Braudelova *Sredozemlja* pronaći će se tako i Tadićevo ime, a kada su u pitanju odnosi Dubrovnika i Bosne te unutrašnjosti, Braudel će se oslanjati na informacije koje je u pisanom obliku dobivao upravo od Tadića. Budući da Braudel nakon Drugog svjetskog rata više nije posjećivao arhiv u Dubrovniku, Tadić mu je pružao sve potrebne podatke, neumorno prevodeći na francuski stotine stranica ispisa različitih podskupina arhivskoga gradiva, najčešće

³⁸ Iako je Braudel, kao što je poznato, nakon izlaska prvog izdanja *Sredozemlja* radio na proširenom drugom izdanju koje je bitno izmijenjeno, dopunjeno i osuvremenjeno, literatura za hrvatske krajeve koji su obrađeni u djelu ostaje u veliku ruku ista, a radi se o ponekad nepouzdanim interpretacijama, koje su već i početkom 20. stoljeća dijelom bile zastarjele (misli se tu na Vojnovića, Jirečeka i Cvijića). Braudelov sveobuhvatan pogled nadilazi u velikom broju slučajeva ipak te probleme zastarjele literature.

³⁹ Tadić, *Španija i Dubrovnik u XVI. v.*, Beograd 1932.

⁴⁰ Dubrovnik kao područje istraživanja u užem je unutarjugoslavenskom smislu sa sobom vukao i sve više tenzija. Kada je 1949. formalno osnovan Historijski institut u Dubrovniku, vodile su se teške rasprave o utjecajima u upravljačkim strukturama Jugoslavenske akademije s jedne strane i SAN s druge strane. O tome opširnije: Magdalena Najbar-Agičić, „Okolnosti osnivanja i počeci rada Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku“, *Anali Dubrovnik*, 51/2, 2013, 729-753.

⁴¹ Isto, 736-737.

vezanog uz 15. stoljeće.⁴² Braudel će ga uključiti i u krug vlastitih suradnika kao što su Alberto Tenenti, Ugo Tucci, Frank Spooner ili Maurice Aymard, koji će preko Braudela i Tadića dio svojih istraživanja usmjeriti, između ostaloga, i prema dubrovačkom arhivu.

Tadić, koji je posjedovao veliko znanje o povijesti Dubrovnika, Dalmacije i Balkana jer je veliko vrijeme ulagao u stalne posjete arhivima u Dubrovniku i Zadru te u Francuskoj i Italiji, bio je logičan partner u Braudelovoj težnji da se sredozemna povijest dalje razvija, da *Sredozemlje* bude ishodište daljnjih, fragmentiranijih istraživanja koja ponovno vode prema općem. Od 1950-ih godina nadalje Tadić sve češće sudjeluje na međunarodnim skupovima, primjerice, na općem Kongresu povjesničara u Rimu 1955., potom na pariškom internacionalnom kolokviju o morskoj povijesti 1959., ali i na sastancima u Pratu, odnosno na simpozijima koje je priređivao Istituto Internazionale di Storia economica F. Datini, čijeg je Vijeća – među tridesetak uglednih povjesničara nad kojima je predsjedavao sâm Braudel – bio član.⁴³ U časopisu *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* Tadić objavljuje i preglednu studiju materijala dubrovačkog arhiva za ekonomsku povijest Sredozemlja te sudjeluje u drugim publikacijama posvećenima povijesti mora pod Braudelom.⁴⁴

Osim toga, Tadić će sa svoje strane u Pariz k Braudelu na dodatnu naobrazbu slati istaknutije čak s pomoću stipendija, potom upoznavati svoje beogradske čak s brodelijanskim i drugim suvremenim pristupima francuske historiografije te ih usmjeravati prema povijesti Dubrovnika i šire, Balkana ili Sredozemlja. Tako se od inicijalne Braudelove mreže suradnika i onih povjesničara Mediterana koji su stajali u bliskom odnosu s pokretom *Annales* – od Federica Chaboda, Armanda Saporija, Vicensa Vivesa, dakako, Tadića i dr. – razvijala manja, interna mreža mediteranskih povjesničara u Jugoslaviji, s težištem na Dubrovniku, koja je preko Tadića bila povezana s Braudelom i Francuskom.⁴⁵ Krug suradnika i mreža tako se zatvara: u Parizu kod Braudela i drugih uglednih francuskih povjesničara iz Jugoslavije na temelju stipendije i „Tadićeve mreže“ borave, primjerice, Bariša Krekić, Radovan Samardžić, Desanka Kovačević-Kojić i Trajan Stojanović, proširujući u metodološkom smislu svoj vidokrug, objavljujući članke u Braudelovim *Annales*, uglavnom na njegove sugestije.⁴⁶ Njihovi se radovi, bitno „osvježeni“ duhom i interesima nove historije, u određenoj mjeri dopunjuju postojećim istraživanjima koja su se od 1960-ih godina u Jugoslaviji naročito množila: uz neke doprinose sovjetske historiografije (M. Frejdenberg i dr.) te tradicionalnije orijentiranih pojedinačnih istraživanja (J. Lučić, J. Luetić,

⁴² V. dodatno bilj. 22 u ovom radu. U „Odeljenju posebnih fondova“ Narodne Biblioteke SR Srbije u Beogradu sačuvana je „Rukopisna zaostavština akademika Jorja Tadića“, u čijem se sadržaju nalaze i prijevodi ispisa Jorja Tadića iz dubrovačkog arhiva na francuski za Braudela.

⁴³ Giampiero Nigro, „The Datini Institute and the Economic History (13th – 19th Centuries)“, u: *Dove Va la Storia Economica?: Metodi E Prospettive*, Firenze University Press, 2011, 18.

⁴⁴ Tadić, „Les archives économiques de Raguse“, 1168-1175; Isti, „Les sources de l’histoire maritime yougoslave“, u: *Les sources de l’histoire maritime en Europe du Moyen Âge au XVIIIe siècle*, ur. Paul Adam i dr., Paris 1962.

⁴⁵ Usp. Aymard, „The Impact of the *Annales* School in Mediterranean Countries“, u: *The Annales School: Critical Assessments*, ur. Stuart Clark, London 1999, 295.

⁴⁶ Npr. Desanka Kovačević, „Dans la Serbie et la Bosnie médiévales: les mines d’or et d’argent“, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 15/2, 1960, 248-258. Uostalom, Braudel je poticao i nikada ostvarena objavljivanje *Trgovačkih knjiga braće Kabužić (1426-1433)* u sklopu edicije izdanja *École pratique des hautes études*. V. Desanka Kovačević-Kojić, *Trgovačke knjige braće Kabužić (Caboga) 1426-1433*, Beograd 1999.

B. Stulli, G. Novak, Z. Šundrica, N. Klaić, B. Hrabak i dr.) i sintetičkih radova o povijesti Dubrovnika Vinka Foretića, Josipa Lučića ili Jorja Tadića i Radovana Samardžića, javlja se tako čitav niz problemski orijentiranih priloga. Od izuzetno važnih istraživanja dubrovačkog brodarstva Josipa Luetića,⁴⁷ preko metodološki i koncepcijski naprednijih radova vezanih uz ekonomsko-historijsko istraživanje Krekića, Ilije Mitića, Ignacija Vojea ili Vuka Vinavera, radova Miroslava Brandta, Desanke Kovačević-Kojić, Sime Ćirkovića, Samardžića ili Krekića, koji Dubrovnik povezuju u historijskoj perspektivi s unutrašnjosti ili sa zapadnim sredozemnim zemljama, kao u Momčila Spremića, Veselina Kostića, Mitića i ponovno Krekića, pa sve do radova Ivana Božića o odnosima Dubrovnika i Osmanskog Carstva te Žarka Muljačića, koji odjeke Američke revolucije pronalazi i na području Dubrovačke Republike. Posebice se od 1970-ih tome dodaju i radovi stranih povjesničara, primjerice, spomenutih Tenentija i Aymarda iz uže brodelijanske mreže te Davida Abulafije, Francisa W. Cartera ili Ekaterine Aristidou nešto izvan nje.⁴⁸ Bariša Krekić objavljuivat će radove o Dubrovniku i na talijanskom i francuskom jeziku, sudjelovat će kao jedini povjesničar iz Jugoslavije prilogom u zborniku posvećenom Braudelu, a na engleskom objavit će 1972. i utjecajnu monografiju *Dubrovnik in the 14th and 15th Centuries: A City Between East and West*. U njegovim će radovima dosljedno ostati brodelijanska i tadićevska nit istraživanja povijesti Dubrovnika koja je kontekstualizirana jadranskim, odnosno mediteranskim i balkanskim međuodnosima.

3. Prema brodelijanskoj povijesti?

O samom Braudelu i njegovu radu znalo se, dakle, u Jugoslaviji i Hrvatskoj izravno ili, pak, posrednički. Dok je izravna veza smrću Jorja Tadića 1969. godine postupno nestajala, neizravna (zakašnjela) se recepcija krajem 1980-ih mogla jače zapaziti u okvirima hrvatske historiografije. Izravna se veza očuvala uglavnom preko spomenutih đaka, koji su u svoj rad manje ili više integrirali brodelijansku perspektivu povijesti u najrazličitijim temama ili u okviru rada i djelovanja pojedinaca kao što je Mirko Dražen Grmek (1924. – 2000.), pomalo nepravedno zapostavljen u hrvatskoj historiografiji, iako je upravo njegovo shvaćanje analitičkog istraživanja odnosa povijesti, prirode, čovjeka i života (odnosno bolesti i smrti) u srži sadržavalo ugrađenu dugoročnu perspektivu.⁴⁹

Neizravna je recepcija, međutim, tekla bitno sporije. Bogumil Hrabak je među prvim povjesničarima 1956. pisao vrlo kratke ocjene Braudelova djela, pa tako i recenziju za *Historijski zbornik* knjige *Navires et marchandises à l'entrée du port de Livourne (1547-1611)*, koju je u suradnji s Ruggierom Romanom objavio 1951. Hrabak, i sâm vrstan poznavatelj obrađivanog razdoblja, smatra da je knjiga „simpatična“, hvaleći mnogo više

⁴⁷ Josip Luetić, *1000 godina dubrovačkog brodarstva*, Zagreb 1969.

⁴⁸ O historiografiji o Dubrovačkoj Republici u razmotreno vrijeme v. opširne prikaze i popise objavljenih djela u: Tadić (ur.), *Historiographie yougoslave 1955-1965*, Beograd 1965; Josip Lučić, „Historiografija od 1965. do 1975. za hrvatsku povijest do g. 1918.: III. Povijest Dubrovačke Republike“, *Historijski zbornik*, 31-32, 1978-1979, 45-64.

⁴⁹ V. naročito: Mirko Dražen Grmek, „Préliminaires d'une étude historique des maladies“, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 24/6, 1969, 1473-1483; Isti, „Quarantaine à Dubrovnik“, *CIBA Symposium*, 1959, 30-33 (ovaj članak Braudel citira u drugom izdanju Sredozemlja).

Braudela kao sintetičara, što je pokazao u svom *Sredozemlju*, a zamjerajući mu, ironično, upravo u prikazu obrađivane knjige izostavljanje dubrovačkog arhiva koji bi, prema Hrabaku, izmijenio autorovu interpretaciju.⁵⁰

U svojim je izvještajima, historiografskim člancima, a naposljetku i sintezama Mirjana Gross u dugom rasponu Braudelu posvećivala dosta pozornosti. Otkako se tijekom Međunarodnog kongresa historijskih nauka u Rimu 1955. susrela s pokretom *Annales*, pa tako i s Braudelom, sustavno je pratila francusku historiografiju. Uz Bogu Grafenauera, među prvima u Jugoslaviji pisala je o toj školi. Prava recepcija u smislu tekstova i prikaza Braudela događa se ipak tek 1980-ih godina. U tekstu „Brodelijanski svijet“ iz 1986., ponukana Braudelovom smrću, Gross prije svega donosi životnu priču Fernanda Braudela, ali i pažljivu „disekciju“ njegovih ključnih radova i pojmova, ne dovodeći ipak metodologiju „stare nove historije“ u blizak odnos s pitanjima hrvatske historiografije.⁵¹ U više će navrata pisati o Braudelu; približit će hrvatskoj javnosti njegovu sintezu povijesti Francuske, a pledirajući da se takav pristup zauzme i u hrvatskoj historiografiji,⁵² sama će Braudela proglasiti „učiteljem“.⁵³ Spremno će i *Sredozemlje* proglasiti najpoznatijim djelom jednog povjesničara 20. stoljeća, analizirat će i stručno-metodološku podlogu i širu recepciju djela,⁵⁴ a zastupat će i koncepcijska Braudelova usmjerenja kao nužnost u razvoju hrvatske historiografije.

Braudelov interdisciplinarni program – iako, dakako, u prilično apropriranim okolnostima – imao je prilike biti prepoznat u Jugoslaviji. Među prvima su hrvatski sociolozi, prevodeći prvi svezak *Traité de sociologie*, koji je uredio Georges Gurvitch, objavili prvi njegov preveden tekst, „Historija i sociologija“.⁵⁵ Premda suradnja između povjesničara i sociologa u tadašnjim vremenima nije dugotrajnije zaživjela (najočitiji je primjer suradnje Dimitrija Sergejeva s Matom Suićem i Nadom Klaić), u narednim će desetljećima hrvatski sociolozi u Braudelu pronaći važnu referentnu točku, kako u njegovim teorijskim člancima tako i u njegovim djelima općenito.⁵⁶

U međuvremenu je generacija mlađih povjesničara na nekoliko strana, uglavnom potaknuta novim metodološkim pristupima škole Mirjane Gross, na različite načine prihvatila Braudelove koncepcije, metodologiju i fokus istraživanja. Pritom se to često kombiniralo

⁵⁰ Bogumil Hrabak, „F. Braudel i R. Romano, Navires et marchandises à l'entrée du port de Livourne (1547-1611), Paris, Armand Colin, 1951“, *Historijski zbornik*, 9/1-4, 1956, 231-232.

⁵¹ Mirjana Gross, „Brodelijanski svijet“, *Historijski zbornik*, 39/1, 1986, 253-261.

⁵² Ista, „Identitet Francuske“, *Historijski zbornik*, 40, 1987, 385-395.

⁵³ Gross piše: „I sama sam učila od Braudela, uz primjerenu opreznost prema njegovim teorijama. Zato su me prije dvadesetak godina napadali kao pripadnicu 'avangarde'. No u svjetlu razornog napada post-moderne na 'Braudelovo doba' te na razvoj od 'totalne historije' do historije 'u mrvicama' danas sam 'tradicionalna' i 'konzervativna' jer se još uvijek nadahnjujem Braudelovim širenjem horizonta. Živeći u sredini u kojoj se propovijedala samo jedna 'istina' prema modelu 'događajne' historije, nastale u XIX. stoljeću, pluralizam mišljenja oko Braudela činio mi se kao svjež zrak i udisala sam ga punim plućima.“ Ista, „Fernand Braudel – moj učitelj“, *Cicero: magazin za umjetnosti*, 2/12-1, 1998-1999, 68-69.

⁵⁴ Ista, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb 2001, 241-250. O „školi“ *Annales* i M. Gross piše još: Neven Budak, „Anali u hrvatskoj historiografiji“, u: *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb 1999, 459-467.

⁵⁵ Gurvitch (ur.), *Sociologija*, 1.

⁵⁶ V. npr. Vjeran Katunarić, *Dijalektika i sociologija*, Zagreb 1986; Isti, „Od 'dijaloga gluhih' do historijske sociologije“, *Revija za sociologiju*, 25/3-4, 1994, 163-174; Rade Kalanj, „Globalizacija, civilizacija i moć“, *Socijalna ekologija*, 7/1-2, 1998, 79-90.

s pristupima Braudelovih mladih nasljednika u časopisu *Annales*, dakle s izraženijom sociološko-antropološkom notom nauštrb kvantifikacije i ekonomije. Usporedno, i s manje zakašnjenja, recipirana je i određena kritika Braudela od strane francuskih povjesničara. Tako u *Našim temama*, uz prijevod prvog dijela prvog poglavlja Braudelova *Sredozemlja* (šestog izdanja), dolazi i prijevod razgovora sa simpozija u Châteaullonu te neki dodatni tekstovi⁵⁷. Vrlo opsežan i temeljit osvrt čitavog temata *Naših tema*, s naglaskom na Braudelovoj teoriji i shvaćanju Mediterana, za *Historijski zbornik* napisao je Mario Strecha, pledirajući da se *Sredozemlje* što prije prevede i tako otvori daljnji prostor raspravama o povijesti Mediterana i u sklopu hrvatske historiografije.⁵⁸ Istovremeno pomorski povjesničar Ivo Šišević piše kraći tekst o dubrovačkom pomorstvu u Braudelovu *Sredozemlju*, prenoseći bez određenih poduljih komentara ono što je u knjizi napisano o toj temi.⁵⁹ Kasnije je u *Gordoganu* izravno preveden temat časopisa *L'Histoire* (1992.) naslovljen „Trebali li spaliti Fernanda Braudela?“⁶⁰. Zanimljivo, unatoč tome, u hrvatskoj se historiografiji tendira sagledati pokret *Annales* u cjelini, gotovo u jednom dahu, nadilazeći ili zanemarujući te kritike. U tom smislu osnovna obilježja „nove historije“ koja izdvaja Jörn Rüsen – odmak od događaja prouzrokovanih ljudskim djelovanjem prema kompleksnijem usustavljanju raznih faktora i upotreba teorijskih konstrukcija za temelje interpretacije⁶¹ – zahvaćaju i Braudela te njegove kasnije kritičare pa su iz manje izoštrene vizure i na vlastite probleme usmjerene manje hrvatske historiografije podjednako pronašli odjeka.

Prava recepcija počinje, dakle, prilično kasno, u 1980-im godinama, objavljivanjem nekoliko kraćih članaka o Braudelu, među kojima i na inicijativu Mirjane Gross poznati programatski rad o *dugom trajanju* (*Časopis za suvremenu povijest*, 1983.).⁶² Uslijedile su recenzije nekih Braudelovih djela, djela o Braudelu ili tematskih blokova posvećenih njemu (između ostalih, pišu ih N. Budak, M. Strecha, S. Matković, S. Leček, Z. Kudelić, S. Bertoša i S. Florence Fabijanec), a zatim i prijevod knjige *Civilizacije kroz povijest* (1990.) te trosveščane edicije *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća* (1992.). Sredinom 1990-ih javljaju se daljnji kraći prijevodi različitih Braudelovih priloga o temi Sredozemlja, a ubrzano se recipira i njegov pristup u *The Identity of France*.⁶³ Sve kulminira objavljivanjem hrvatskog prijevoda *Sredozemlja* 1997. – 1998. godine. Dakako, u užim intelektualnim i znanstvenim krugovima Braudelovo se kapitalno djelo

⁵⁷ *Naše teme*, 33/5, 1989, 979-1095.

⁵⁸ Mario Strecha, „Mediteran u historiji ‘dugog trajanja’“, *Historijski zbornik*, 42/1, 1989, 311-319. V. također: Damir Agičić, „Mediteran, Naše teme, broj 5, Zagreb 1989, 979-1095“, *Časopis za suvremenu povijest*, 21/1-3, 1989, 225-230; Korljaka Manojlović, „Povijesni prilozi u ‘Našim temama’ 1985-1989. god.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 22/1-2, 1990, 211-229.

⁵⁹ Ivo Šišević, „Dubrovačko pomorstvo u knjizi ‘Mediteran i mediteranski svijet u doba Filipa II.’“, *Dubrovnik*, 32/1-2, 1989, 156-159.

⁶⁰ „Trebali li spaliti Fernanda Braudela?“, *Gordogan*, 16/39-40, 1995, 193-202.

⁶¹ Jörn Rüsen, *Studies in Metahistory*, Pretoria 1993, 226.

⁶² Misli se na prijevode kraćih tekstova u: *Zbornik Trećeg programa Radio Zagreba*, gl. ur. Marko Lehpamer, 11, 1985.

⁶³ Misli se na prijevode: F. Braudel, „Jadrani“, *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost*, 6, 1995, 157-163; Isti, „Venecija“, *Gordogan: kulturni magazin*, 16/39-40, 1995, 179-191. O recepciji i kritici *Identiteta Francuske* v. Gross, „Identitet Francuske“, 385-395; potom je uslijedio i prijevod kraćeg dijela: „Identitet Francuske“, *Život umjetnosti*, 47, 1990; Eugen Franković, „Identitet Hrvatske. Primjer Dubrovnika“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 18, 1994, 100-105.

već desetljećima čitalo u izvorniku ili, najčešće, u talijanskom prijevodu, no objavom hrvatskog prijevoda pozornost se usmjerila ponajviše na Braudela kao povjesničara, dostižući do tada u razmjerima hrvatske historiografije vrlo „popularne“ *analiste*, Georgesa DUBYJA i naročito Jacquesa Le Goffa. Uz velike napore Alberta Goldsteina, urednika koji se pobrinuo već i za raniji izlazak edicije *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam* u nakladi „August Cesarec“, a koji je gotovo petnaest godina radio na izdavanju *Sredozemlja*, određene zasluge pripadaju i Miroslavu Brandtu, koji je već 1956. godine na hrvatski preveo i predstavio *Feudalno društvo* Marca Blocha, a u ovom slučaju sudjelovao je kao jezični i stručni redaktor izdanja.⁶⁴ Predstavljanje Braudelova Sredozemlja aranžirano je u čak trima navratima, u Zagrebu, Splitu i Kotoru, uz sudjelovanje raznovrsnih hrvatskih i stranih stručnjaka. Uz Alberta Goldsteina i Jacquesa Revela, bili su to: Mirjana Gross i Miroslav Bertoša (Zagreb); Ivo Petrinović, Ivo Babić, Slobodan Prosperov Novak i Nikola Visković (Split); Branko Sbutega, Sreten Perović, Boro Krivokapić te ponovno Prosperov Novak (Kotor).⁶⁵ Kako tijekom predstavljanja (M. Gross, I. Petrinović) tako i u recenziji prevedenog *Sredozemlja* (S. Ćosić, Ž. Paić), ponovno se u historiografskom kontekstu naglašavala i povezanost Braudela s dubrovačkim arhivom. Iako je Braudelovo djelo dočekano kao poticaj za hrvatsku historiografiju, a njegovo objavljivanje označeno „blagdanom hrvatske historiografije“ (M. Bertoša) općenito, već je tijekom splitske prezentacije pravnik Nikola Visković ukazao na nedostatke Sredozemlja s obzirom na povijest kulture i duhovnosti.⁶⁶

Pisane recenzije isticale su kako Braudel uključuje Jadran u širu studiju Sredozemlja, težeći dodatno približiti djelo hrvatskoj publici. Dok Mirjana Gross tvrdi, ne potpuno točno, da Braudela samo zanima Dubrovnik (a ne i Dalmacija i Istra)⁶⁷, povjesničar Ivo Petrinović uočava njegovo zanimanje za Split, za Jadran kao primjer cjelovitosti, hvaleći dodatno i stilske odlike djela.⁶⁸ Povjesničar Stjepan Ćosić je u, iz stručno-povjesničarske perspektive, najcjelovitijoj hrvatskoj recenziji prevedenog *Sredozemlja* pojasnio teorijske koncepte Braudelova djela i njegove slabosti te sâm sadržaj knjige, s naglaskom i osvrtom na povijest Dubrovnika. Samo objavljivanje knjige ocijenio je „prvorazrednim kulturnim događajem“.⁶⁹ Ekonomist Predrag Bejaković u svojoj recenziji sažeto prenosi osnovne odrednice, uglavnom usmjerene na ekonomski i politički razvoj gradova, *Sredozemlja*, hvaleći načelno autorov stil i sveobuhvatnost.⁷⁰

Književnik Miljenko Jergović će, na temelju Braudelova *Sredozemlja*, napisati tekst o estetskim vrijednostima tog djela. Promovirajući brodelijanski pristup, koji onkraj teorije povijesti teži ljepoti cjeline sastavljene od više „različitih knjiga“, Jergović u kratkom osvrtu

⁶⁴ *Večernji list* (Zagreb), 22. 2. 1999; *Vjesnik* (Zagreb), 22. 2. 1999.

⁶⁵ *Slobodna Dalmacija* (Split), 11. 12. 1998; *Vjesnik* (Zagreb), 22. 2. 1999; *Slobodna Dalmacija* (Split), 23. 2. 1999.

⁶⁶ *Slobodna Dalmacija* (Split), 23. 2. 1999. S druge strane, filolog i kulturni povjesničar Josip Bratulić upravo će na temeljima Braudelove perspektive prema Mediteranu izvoditi sličnosti i posebitosti hrvatske pisane i usmene kulture na Sredozemlju. Josip Bratulić, „Some mediterranean components of the croatian written and oral literature“, *Narodna umjetnost*, 36/1, 1999, 223-231.

⁶⁷ Gross, *Suvremena historiografija*, 243, bilj. 6.

⁶⁸ Recenzija I. Petrinovića u: *Mogućnosti*, 1-3, 1998-1999, 196-198.

⁶⁹ Recenzija S. Ćosića u: *Anali Dubrovnik*, 37, 1999, 355-359.

⁷⁰ Recenzija P. Bejakovića u: *Društvena istraživanja*, 9/2-3, 2000, 419-425.

koristi Braudela kao poticaj lijepom pisanju – ne samo u beletristici već i u povijesnim znanostima – koje je, prema njemu, vrlo rijetko.⁷¹

Jedan od najcjelovitijih prikaza *Sredozemlja* dolazi od sociologa i politologa Žarka Paića.⁷² Iako on jasno ukazuje na to kako Braudel „piše svoju povijest“, dakle kako izbje-gava narativ o određenom zlatnom dobu koje ovisi o političkoj moći, usponu ili opadanju, kako izbjegava upasti u zamku predeterminiranosti sukoba civilizacije i barbarstva, dajući za hrvatsko čitateljstvo između redaka i definiciju „nove historije“, odnosno drugačije napisane povijesti, Paić također želi istaknuti da je Braudelovo Sredozemlje, naročito suočeno s krizama 20. stoljeća i suvremenog vremena, vrlo blisko utopiji. Nastojeći razabrati što je u Braudela estetski oblikovana književna forma, a što doista dubinski primjenjiva teorija povijesti, Paić također želi istaknuti da je Braudelovo Sredozemlje, naročito suočeno s krizama 20. stoljeća i suvremenog vremena, vrlo blisko utopiji. Nastojeći razabrati što je u Braudela estetski oblikovana književna forma, a što doista dubinski primjenjiva teorija povijesti, model ekonomije-svijeta 16. stoljeća naziva „savršenom matematičkom fantazmagorijom“, zadirujući tako u kritike strukturalizma i pokreta *Annales*, iako bez definiranih metodoloških odgovora ili jasnih usmjerenja.⁷³ Osim podataka o autoru i djelu te kraćeg teorijskog pojašnjenja, Paić se otvoreno upušta i u odmjerenu kritiku Braudela, imajući na umu da kasni prijevod na hrvatski otvara zakašnjelu recepcijsku priču, iako je sâm prijevod oprezno proglasio „relativnim dobitkom“.⁷⁴ Taj se oprez može djelomično i opravdati. Braudelovo je *Sredozemlje* u krugovima hrvatskih intelektualaca bilo dobro poznato djelo pa su još od 1950-ih i 1960-ih godina kolale različite verzije, od francuske do talijanskog prijevoda, koje su povjesničari, povjesničari umjetnosti, filozofi, sociolozi i drugi čitali. Usporedno s recepcijom Braudelova djela u konkretnim historiografskim radovima, stvarala se tako i određena usmena kultura čitanja i kritiziranja Braudela, koja se, primjerice, odražavala oko nekolicine sveučilišnih profesora s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, poput Milana Preloga. Hrvatski prijevod Braudela značio je određen korak naprijed u znanstvenom smislu, ali je u većoj mjeri značio prvenstveno prodiranje, uz Le Goffa i Chaunua koji su kapitalnim djelima u prijevodu već ranije to uspjeli, Braudela u domove i na police šire čitateljske publike.

U jednom će drugom tekstu Paić, pak, nuditi čitanje Braudela usmjereno na suvremene (političke) probleme Sredozemlja. Nakon teorijsko-filozofske analize Braudelova razumijevanja povijesti mora, Paić u nisci civilizacijsko-političkih problema suvremenog Sredozemlja retorički sučeljava model „nove historije“ i hantingtonovske paradigme shvaćanja svjetskog poretka iz knjige *Sukob civilizacija*. Odmičući se od Braudela, s jedne strane želi ukazati na propast idealističke percepcije Mediterana kao prostora pomirbe i dijaloga, a s druge upozoriti na opasnosti „ideologije kraja povijesti“. U kolikoj je mjeri Braudel, odnosno „nova historija“ općenito, poticaj za takve povijesno-politološke studije *dugoga trajanja* ipak ostaje upitno jer očitim postaje problem sukladnosti poslijeratnog analističkog

⁷¹ Miljenko Jergović, „Braudelova povijest galebova“, *Cicero: magazin za umjetnosti*, 2/12-1, 1998-1999, 70-71.

⁷² Žarko Paić, „Dugo trajanje produktivne himere“, *Forum*, travanj-lipanj 1999, 665-675.

⁷³ Isto, 672.

⁷⁴ Paić piše: „Čitajući Braudelovo *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, u hrvatskom prijevodu, toliko godina nakon prvotnog francuskog izdanja, valja reći da smo ipak na relativnome dobitku. I to stoga što vrijedi ona *bolje ikad nego nikad*. U međuvremenu, kad se ‘nova povijest’ prometnula iz alternativne znanstvene paradigme u vladajuću, izgubili smo ne samo kontekst polemika i rasprava, nego i moguću vlastitu ‘mediteranski’ odnos spram regionalne povijesti svijeta koja se u Braudela oprisutnjuje višestruko. To prije svega znači da je gubitak posljedak ideologijske i znanstvene arogancije i ignorancije.“ Isto, 674.

diskursa te diskursa političkih i humanističkih znanosti orijentiranih na sadašnjost: ranjivost *analistâ* kada je u pitanju suvremena povijest, u perspektivi hrvatske historiografije te opsesije hantingtonovskim paradigmatima i krajem povijesti, vrlo dobro izlazi na vidjelo.⁷⁵

Na što nam dakle, za hrvatske razmjere tako brojne, recenzije Braudelova *Sredozemlja* ukazuju? Prvo, tema povijesti Sredozemlja očito je jedna od onih dugotrajno aktualnih otvorenih točaka, koja privlači nužne usporedbe sa suvremenim zbivanjem i tako postaje predmetom društvenih i političkih znanosti. Braudelova težnja interdisciplinarnosti odražava se prvenstveno iz toga aspekta, a tek pozadinski na historiografiju, odnosno samo na pojedine povjesničare. Činjenica koja je očita jest ta da Braudel kao vodeći povjesničar izaziva veliko zanimanje hrvatskih povjesničara, međutim, njegove konkretne teme bavljenja u smislu neke šire povjesničarske diskusije u hrvatskoj historiografiji ipak rijetko prolaze. Sredozemlje će se tako pojaviti kao temat u *Našim temama* (1989.), časopisima *Erasmus* (1998.) i *Narodna umjetnost* (1999.), bit će predmetom rasprava književnikâ, povjesničara umjetnosti, etnologâ, antropologâ, politologâ i sociologâ; povjesničari će u tim raspravama, ovisno o situaciji, sudjelovati, no historiografija se ipak rijetko odlučuje na iskorak u prepoznavanju povijesti Mediterana kao jedne od općih tema, a još rjeđe na kritičke aproprijacije Braudelove ostavštine i proučavanja pomorstva nakon njega. Drugo, hrvatski se povjesničari češće upuštaju u sažimanje djela, nešto manje u razlaganje koncepcije i teorije Braudela, a vrlo rijetko u kritiku samog materijala (S. Ćosić, Ž. Paić). Na to se nadovezuje i činjenica da Braudelovi opisi Dalmacije, njegova analiza istočnojadranske obale i balkanske unutrašnjosti vrlo rijetko ostaju kritički sagledani ili iskorišteni, dopunjeni, ispravljani ili makar odbačeni. Interesantno je da je Braudelovo *Sredozemlje* dočekano kao remek-djelo, kao dugo iščekivan prijevod, koji ipak u slučaju stručnih ocjena nije poticao na dopune, usporedbe rezultata (starijih) Braudelovih istraživanja i gibanja u hrvatskoj historiografiji povijesti istočnog Jadrana, odnosno Mediterana u cjelini. Otvoreno pitanje ostaje i koliko je brodelijanski globalnohistorijski pristup poželjan, moguć ili ostvariv u okvirima hrvatskih arhiva i hrvatske historiografije. Dok se pojedine studije Braudelovim *Sredozemljem* koriste kao polazišnom točkom koja vodi prema specifičnoj mikrohistorijskoj temi ili, u najboljem slučaju, Braudelovo propitivanje Jadrana i Sredozemlja, njegov kompleks pitanja i historijsku logiku integriraju u svoje radove,⁷⁶ ostaje pitanje koliko je, na temeljima arhivskih istraživanja i suvremenijih metodoloških postavki, moguće provoditi i istraživanja koja bi se kretala od pojedinačnog prema cjelini, nadovezujući se opet na Braudelovu tendenciju okupljanja različitih stručnjaka povijesti Mediterana.

No, vratimo se još jednom na oznaku „blagdana hrvatske historiografije“. Čini se da je u Braudelovu slučaju to doista bilo, ali je i ostalo tako. Određena dvojnost karaktera *Sredozemlja*, koja postaje očitom iz različitih analiza, kao u Johna A. Marina o američkoj recepciji Braudelova ključnog djela, odigrala je u ovom smislu važnu ulogu. Misli se, dakle, na to da je *Sredozemlje* djelo koje je s jedne strane iscrpno, sveobuhvatno i bez jasnije lociranog istraživačkog fokusa u nekom specifičnom smislu, a s druge strane označeno kao kapitalni rad „nove historije“, pravca koji zauzimaju predstavnici škole *Annales*, a koji uvodi

⁷⁵ Isti, „Kultura u *Sukobu civilizacija*“, *Erasmus*, 25, 1998, 35-39. Usp. također: Kalanj, „Globalizacija, civilizacija i moć“, 79-90.

⁷⁶ To se vjerojatno najbolje može uočiti u: Tomislav Raukar, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, Split 2007.

ključne pojmove novih povjesničarskih orijentacija. U slučaju hrvatske historiografije ta je dualnost odigrala dvostruko pozitivnu ulogu. Naime, tradicionalnije orijentirani povjesničari iskoristili su Braudela kao polazišnu točku u, primjerice, strogo arhivski orijentiranim istraživanjima specifičnosti Hrvatske ili Dalmacije u prošlosti, držeći se diplomatskih i političkih odnosa. Povjesničari skloni teorijskim i konceptualnim podlogama odlučili su se za neke Braudelove inovacije ili modele te ih primijenili na različita područja istraživanja, od povijesti nacije i nacionalizma⁷⁷ do lokalne povijesti.⁷⁸

Braudel je bio i ostao referentna točka ne samo u historiografskim već i u širim znanstvenim krugovima srodnih istraživača starijih i mlađih generacija, povjesničarâ umjetnosti (M. Prelog, I. Babić, I. Fisković, E. Franković), arhitekata (K. Ivanišin) u smislu izraženijeg socijalno-antropološkog smjera (J. Čapo Žmegač i dr.), zatim geografâ (B. Fürst-Bjeliš, M. Slukan Altić), sociologâ (V. Katunarić, R. Kalanj i dr.), arheologâ (M. Zaninović, B. Kirigin), stručnjakâ za historijsku demografiju i ekonomiju (V. Stipetić, N. Vekarić, B. Vranješ-Šoljan), ekonomistâ (P. Bejaković), filologâ (J. Bratulić), stručnjakâ za usmenu kulturu i folkloristiku (M. Bošković-Stulli) te mnogih drugih. Dobru recepciju zadobio je Braudel i među književnicima, romanistima i angažiranim intelektualcima – poput Predraga Matvejevića, koji se svojom „filologijom mora“ iz subjektivne i prisne perspektive nadovezuje na Braudela *Mediteranskim brevijarom*⁷⁹ (1987.), ili Nenada Ivića – koji su njegova djela recipirali izravno ili na temelju talijanskih i engleskih prijevoda, kao i među brojnim tadašnjim korifejima francuske humanistike. U posljednje vrijeme interes prema Braudelu pokazali su i časopisi *Pro tempore*⁸⁰ te temat naslovljen „Crna povijest“ u časopisu *Zarez* koji nudi nova čitanja Braudelova opusa. Dapače, Branimir Janković u kraćem tekstu kontrastira s jedne djelomične recepcije Braudela u Jugoslaviji i Hrvatskoj, a s druge strane potragu za novim perspektivama koje Braudel kao globalni historičar može ponuditi hrvatskoj historiografiji – izdvajajući u ovom slučaju temu kapitalizma.⁸¹

⁷⁷ V. Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb 2002.

⁷⁸ V. Miroslav Bertoša, *Istra: doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, Pula 1995; Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljenici od XVII. do XIX. stoljeća*, Pazin 2002.

⁷⁹ U jednom intervjuu Matvejević kaže: Mnogi su govorili o tome, Braudel je napisao knjigu koja je gotovo nedostižna. Osim toga, ja nisam povjesničar i zašto bih govorio o povijesti Mediterana. Nastojao sam naći jedan otklonjeni diskurz u kojem ću moći izložiti neke svoje meditacije, svoje neke poglede, uspomene, dnevničke... Prema: *Dnevni kulturni info*, 1. 1. 2003, www.dnevnikulturni.info/intervjui/knjizevnost/21/predrag_matvejevic_prvi_dio/.

⁸⁰ *Pro tempore*, 8/9, 2010-2011.

⁸¹ Janković piše: „(...) važno je (...) inzistirati i na novom čitanju te ukazivanju na sve ono što nije ulazilo u kadar prilikom udomaćivanja etabliranih autora poput Braudela. U konkretnom je slučaju to potrebno tim više što je riječ o povjesničaru koji je brojnim prijevodima (s jedne strane polemički, a s druge kanonizirano) ušao u akademsku historiografiju i postao u određenoj mjeri i dio nastavne literature na studiju povijesti. U međugri prisutnosti i odsutnosti – budući da je zbog dominantne perspektive motrenja i interpretacije u domaćem uokviravanju Braudela nužno sadržana i 'slika koja nedostaje' – navođenje perspektive povijesti kapitalizma kao izostale slike predstavlja željeno izmicanje uvriježenom pozicioniranju Braudela u domaćoj akademskoj historiografiji. Kao drugo, svakako je važno podsjetiti da je Braudel za ustaljene izvedbene prakse hrvatske historiografije predstavljao teorijski i metodološki polemički rascjep.“ Branimir Janković, „Braudel pred kamerom domaće historiografije“, *Zarez* (Zagreb), 9. 4. 2015, <http://www.zarez.hr/clanci/braudel-pred-kamerom-domace-historiografije>. V. također: Isti, „Kružok o Fernandu Braudelu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, akad. god. 2012-2013. i 2013-2014.“, *Historijski zbornik*, 67/2, 2014, 452-456.

Onkraj historiografije, recepcija Braudelove teorije, koncepcije povijesti i njegova pristupa prolazi različite mijene. Mreža suradnika uspostavljena tijekom 1950-ih i 1960-ih godina Tadićevom je smrću postupno slabjela jer se nije radilo o koherentnoj skupini istraživača. U hrvatskoj je historiografiji zauzimanje brodelijanske perspektive teklo još sporije. Različite su škole, a naročito individualni pristupi brojnih hrvatskih povjesničara postupno otvarali put prema drugačije koncipiranoj povijesti Dalmacije i Jadrana. Uz rana i tradicionalno orijentirana proučavanja povijesti Jadranskog mora, primjerice, ona povjesničara i geografa Bare Poparića, koji je unatoč takvoj matrici vješto povezivao povijest, zemljopis i književnost,⁸² te pisanja o povijesti Dalmacije i Jadrana Grge Novaka,⁸³ ističu se i rasprave o mediteranizmu i mediteranskom duhu koje su se po uzoru na druge europske zemlje vodile i u Kraljevini Jugoslaviji, prvenstveno u splitskom krugu Vladimira Rismonda ili Bogdana Radice. Također, javljaju se i pokušaji sintetiziranja različitih istraživačkih rezultata, vidljivi u interesantnom tematu posvećenom Hrvatskoj i Jadranskom moru,⁸⁴ objavljenom u časopisu *Croati*, koji je tijekom Drugog svjetskog rata i Nezavisne Države Hrvatske osmišljen iz propagandističkih razloga, a okupljao je različite stručnjake, od onih izrazito politički orijentiranih do neutralnijih. U poslijeratno vrijeme, uz etablirane povjesničare poput Grge Novaka, koji nastavlja svoj rad istražujući prošlost Splita, Zadra i Dubrovnika, ističu se postupno i studije razvoja istočnojadranskih gradova Mate Suića⁸⁵ ili komunalne povijesti Splita i Zadra Miroslava Brandta⁸⁶ pa sve do suvremenijih, dugoročno orijentiranih istraživanja povjesničara Tomislava Raukara i Miroslava Bertoše. Potonji recipiraju i francuske i talijanske metodološke obrasce te ih prilagođavaju nizu tema iz povijesti Dalmacije, odnosno Istre.⁸⁷ I drugi su hrvatski povjesničari recipirali Braudelove pristupe te ih nastojali povezati s vlastitim istraživačkim koracima. U knjizi *Vojna Hrvatska – La Croatie militaire. Krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809–1813)* Drago Roksandić ne nudi samo vojno-politički pregled, kako je bio uglavnom uobičajen pristup ovoj temi, već je pokazao da je moguće na originalan način povezati recentna socijalnohistorijska istraživanja na tragu Pierrea Vilara i njegova rada o pitanju Katalonije s brodelijanskim fenomenima *dugoga trajanja*. Upravo će Drago Roksandić sredinom 1990-ih godina okupiti čitav istraživački tim oko teme *Triplex Confinium*, težeći problemski orijentiranim, konceptualno otvorenim i interdisciplinarnim pristupima te otvarajući različite putove prema obrascima totalne historije.⁸⁸ Radit će se i o jednom ishodištu,

⁸² V. npr. Bare Poparić, *Pregled povijesti pomorstva*, I-II (I: *Od najstarijih vremena do izuma parobroda*; II: *Od izuma parobroda do naših dana*), Zagreb 1932-1933.

⁸³ Grga Novak, *Naše more (razvitak moći i plovidbe na Jadranu)*, Split 1927-1928; Isti, *Prošlost Dalmacije*, I-II, Zagreb 1944.

⁸⁴ Tekstovi u časopisu objavljivali su se na njemačkom i francuskom jeziku. Među autorima ističu se tekstovi povjesničara Josipa Horvata i Grge Novaka te povjesničara umjetnosti Ljube Karamana. T. Mortigija piše o značenju Dubrovnika u hrvatskoj povijesti i povijesti Jadrana. V. *Croatia*, VI, 1944.

⁸⁵ V. napose: Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976.

⁸⁶ Npr. Miroslav Brandt, *Wyclićova hereza i socijalni pokreti u Splitu krajem XIV. stoljeća*, Zagreb 1955.

⁸⁷ V. npr. M. Bertoša, *Istra: doba Venecije*; Isti, *Izazovi povijesnog zanata. Lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb 2002; Isti, *Istra, Jadran, Sredozemlje: identiteti i imaginariji*, Zagreb – Dubrovnik 2003; Raukar, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*; Isti, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Zagreb 2007.

⁸⁸ U samoj knjizi *Triplex Confinium* Roksandić integrira brodelijanski pristup u odnosu povijest – okoliš s tada modernim ekohistorijskim razmatranjima, smatrajući da je Braudel povjesničar kojemu se „uvijek treba vraćati“. Drago Roksandić, *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500–1800.*, Zagreb 2003, bilj. 74. V. naročito dijelove: 7-10, 33-35, 68-70. Osim toga, v. i radove T. Mayhew o istočnojadranskom prostoru u ranonovovjekovlju te ekohistorijska istraživanja H. Petrića.

od kojeg će se dalje razvijati suvremena ekohistorijska istraživanja hrvatske povijesti, koja svojim pristupom uključuju i Braudelov konceptijsko-teorijski okvir.⁸⁹

U posljednje su vrijeme u hrvatskoj historiografiji naročito raširena proučavanja povijesti svakodnevice, no zasad rijetki prate obrazac koji je stvorio Braudel u svojoj trosveščanoj knjizi *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle*. Naime, upravo je Braudelova povijest svakodnevice u matrici povezana s *dugim trajanjem* jer opisuje ustaljene dnevne ljudske mehanizme i mehanike u dugim nizovima, dakle „povijest koja se sporo kreće“,⁹⁰ pritom vrlo rijetko tražeći povijest svakodnevice pojedinaca, odnosno individualno-anegdotalne pojavnosti.⁹¹ Dok se, primjerice, u hrvatskoj medievistici takav pristup očuvao (G. Ravančić, T. Andrić i dr.), a moguće ga je pratiti i u inovativno postavljenim temama časopisa *Otium* (1993. – 2000.), u razdobljima koja su se tradicionalno po svojoj unutrašnjoj logici historiografije pokazala „otpornijima“ na suvremene pristupe i metodološki usmjerene „valove“ pokreta *Annales*, naročito u proučavanjima moderne povijesti u 20. stoljeću, kvantitativne analize dugoročnih ljudskih praksi često izostaju nauštrb individualiziranih praksi.

Braudel, kao i, preciznije rečeno, mnogobrojni pristupi „nove historije“ već su se tijekom 1980-ih godina postupno ponovno vraćali i pronalazili u Dubrovniku, uz dubrovački arhiv. Radi se, naime, o tzv. „novoj dubrovačkoj historiografiji“, odnosno o nizu i dobnio i interesno raznovrsnih povjesničara (N. Vekarić, Z. Janeković-Römer, S. Stojan, N. Lonza, V. Miović, R. Seferović, L. Kunčević, S. Ćosić i brojni drugi suradnici), koji su pod okriljem dubrovačkog Zavoda za povijesne znanosti HAZU i uz podršku povjesničara Ive Perića ponovno pokrenuli izdavačku djelatnost, promovirajući serijama monografija i dubrovačkim *Analima* teme i pristupe tipične za novu historiju: od demografije i ekonomije do kulturnohistorijskih tema.⁹² Među najvažnijim zaslugama te skupine povjesničara jest ponovljeno okretanje prema analizi dubrovačkoga arhivskoga gradiva, koje potom, u većini slučajeva, čini osnovicu inovativno osmišljenih i konceptualno usmjerenih, također i stilski doradenih radova. Oni se, svaki na svoj način, tako nadovezuju na Braudelovu tendenciju stalnog proširivanja vidokruga teme „povijest Sredozemlja“, na marljivo nadograđivanje uz arhivski orijentirano široko postavljeno istraživanje.

4. Povratak Braudelu i Sredozemlje danas

Suvremena politička i kulturna situacija, u kojoj je Sredozemlje suočeno s nizom novih izazova – od migracijske krize do nužnog redefiniranja mediteranskog, odnosno europskog identiteta – nalaže često i novo propitivanje prošlosti tog mora. Unatoč svim manjkavostima i ograničenjima povijesti, kao, uostalom, i drugih humanističkih znanosti, da se u

⁸⁹ Roksandić, *Vojna Hrvatska – La Croatie militaire. Krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809–1813)*, I-II, Zagreb 1988. V. također: Isti, *Srpska i hrvatska povijest i „nova historija“*, Zagreb 1991.

⁹⁰ F. Braudel, *The Mediterranean*, I, 23.

⁹¹ Derek Schilling, „Everyday Life and the Challenge to History in Postwar France: Braudel, Lefebvre, Certeau“, *Diacritics*, 33/1, 2003, 29.

⁹² V. Nenad Vekarić, „50 godina Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku“, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 38, 2000, 386-387; Vekarić i sur., *Dijalog s povodom 3. Nova dubrovačka historiografija*, Zagreb 2011.

analitičkom smislu sustavno nadovezuju na suvremene debate intelektualaca i političara, povijest kao znanost ipak i danas predstavlja nužnost upravo zbog vremensko-prostorne dimenzije brodelijanskog pristupa. U posljednjim je desetljećima Braudelov pristup proučavanju Sredozemlja bitno nadograđen suvremenim istraživanjima, ali je pritom doživio i kritike.⁹³ Brodelijanski temelji, multiperspektivnost i multidisciplinarnost tih radova ostaju trajna vrijednost koju je *Sredozemlje* etabliralo, a Braudel nezaobilazna referentna točka. No, i mnogo više: struktura, sadržajnost, opsežnost i sveobuhvatnost, težnja da se jedinstvo Mediterana zrcali u samoj knjizi, kao djelu znanosti i djelu umjetnosti, nagnat će svakog novog, suvremenog istraživača da (ponovno) seže za Braudelom. *Sredozemlje* će držati kao svojevrzni „peljar“, s pomoću kojega se odlučuje na odvažne korake, ali i uzmiče prema sigurnim prolazima, ploveći prostranstvima Mediterana.

---

⁹³ V. i npr. Peregrine Horden – Nicholas Purcell, *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, Oxford 2000; Teofilo F. Ruiz – Gabriel Piterberg – Geoffrey Symcox (ur.), *Braudel Revisited: The Mediterranean World 1600-1800*, Toronto 2010.